

ขนบธรรมเนียม ประเพณีของชาวสยาม

นำเสนอเมื่อ : 19 ก.ค. 2551

บทที่หนึ่ง เครื่องนุ่งห่ม และรูปร่างหน้าตาของชาวสยาม

๑. **ชาวสยามนุ่งห่มผ้าน้อยชิ้น เพราะร้อนและเพราะความเป็นอยู่ง่าย ๆ**
ชาวสยามไม่ค่อยห่มหรือร่างกายมีดัดจริต

๒. **ผ้านุ่ง เครื่องนุ่งห่มของชาวสยาม** ชาวสยามไม่ใส่รองเท้า ไม่สวมหมวก พันแฉวและซาอ่อน ถึงได้หัวเข่าด้วยผ้ามีดอกดวง ยาวประมาณ ๒ โอน (๑.๑๘ เมตร) ครึ่ง บางครั้งก็ใช้ชิ้นผ้าไหมเกลี้ยง ๆ หรือทอที่ริมเป็นลายทองลายเงิน



๓. **ใช้เสื้อคลุมผ้ามีสลิ้นเป็นเสื้อชั้นนอก** พวกขุนนางนอกจากนุ่งผ้าแล้วยังสวมเสื้อครุยมีสลิ้นคลุม (ถึงเข้า) เขาจะเปลี่ยนมันออกแล้วม้วนพันไว้กับบันแฉว เมื่อเขาไปหาขุนนางผู้ใหญ่ที่มียศศักดิ์สูงกว่าตน นอกนั้นบรรดาขุนนางที่เขาเฝ้าพระเจากรุงสยามคงนุ่งห่มเสื้อผ้าเต็มยศตามธรรมเนียมขุนนางสยาม มีงานพระราชพิธีต้องสวมหมวกกลมพอกสูงมียอดแหลม

๔. **ผ้าคลุมกันหนาว** ในฤดูหนาวชาวสยามใช้ผ้าตามความกว้างหรือผ้าลินินมีดอกดวงคลุมไหล่ โดยพันชายผ้าไว้กับลำแขน

๕. **พระเจ้ากรุงสยามฉลองพระองค์อย่างไร** ทรงใช้ฉลองพระองค์ด้วยผ้าเยียรขยับอย่างงาม แขนฉลองพระองค์แดงมากปรุกมาถึงข้อพระหัตถ์ ทำนองเดียวกับเสื้อที่เราใช้ได้เสื้อคลุม ทรงฉลองพระองค์นั้นไว้ภายใต้ฉลองพระองค์ครุย มีการปักอย่างวิจิตรดูแบบลวดลายกันกับในยุโรป ชาวสยามคนใดจะใส่เสื้อเปิดนี้ไม่ได้ นอกจากพระองค์จะพระราชทานให้ ซึ่งจะพระราชทานให้เฉพาะขุนนางที่มีบรรดาศักดิ์สูงเท่านั้น

๖. **เสื่อศุทธารุ พระเจ้าอยู่หัวก็พระราชทานเสื้อชั้นนอกสีแดงสด** สำหรับออกงานสงครามหรือตามเสด็จ ฯ ล่าสัตว์ เสื่อนิยมนี้นยาวถึงหัวเข่า มีดุมขัดด้านหน้า ๘ - ๑๐ เม็ด แขนเสื้อกว้าง ไม่มีปกลวดลาย และสั้นมากจนปรุกไปถึงข้อศอก

๗. **สีแดงสำหรับออกศึกและประพาสป่า** เป็นธรรมเนียมทั่วไปในกรุงสยาม ที่พระเจ้าอยู่หัวและผู้ที่อยู่ในขบวนโดยเสด็จออกงานดังกล่าว จะต้องแต่งกายด้วยเสื้อผ้าชุดสีแดง ตัดเย็บด้วยผ้ามีสลิ้นย้อมแดง

๘. **ลอมพอกยอดสูงและปลายแหลม** เป็นศิราภรณ์สำหรับใช้ในงานพระราชพิธี พระเจ้าอยู่หัวและขุนนางแต่งเหมือนกัน ต่างแต่ว่าพระลอมพอกประดับขอบ หรือเสวียนเกล้าด้วยพระมหามงกุฎเพชรรัตน สวนลอมพอกขุนนางประดับเสวียนทองคำ เงิน หรือกาไหลทองมากน้อยตามยศ บางคนไม่มีเสวียนเลย เมื่อใส่ลอมพอก การแสดงความเคารพไม่ได้ถอดออก

๙. **รองเท้าแตะ พวกแขกมัวร์เป็นผู้นำรองเท้าแตะ** อันเป็นรองเท้าปลายแหลมมาใช้ ไม่มีปีกหุ้มเท้า ไม่มีสัน เขาถอดวางไว้ที่ประตู เมื่อจะเข้าไปในเรือน ไม่ว่าพระเจ้าอยู่หัวจะประทับอยู่ ณ ที่ใดหรือบุคคลที่เขาจะต้องให้ความเคารพอยู่ ณ ที่ใด ชาวสยามจะไม่สวมรองเท้าเขาไป ณ ที่นั้นเป็นอันขาด

๑๐. **ความสะอาดของพระราชวัง** ไม่มีที่ใดจะสะอาดเท่าพระบรมมหาราชวัง

๑๑. **หมวกสำหรับสวมไปเที่ยว** พวกขุนนางนิยมมีกัน พระเจ้าอยู่หัวตรัสให้สร้างพระมาลาเป็นสีต่าง ๆ รูปทรงคล้าย ๆ กับพระลอมพอก แต่ราษฎรสามัญจะใช้ผ้าโพกศีรษะเฉพาะเมื่อลงเรืออยู่ในแม่น้ำเท่านั้น

๑๒. **เครื่องนุ่งห่มของสตรี** พวกผู้หญิงนุ่งห่มตามความยาวของผืน วนรอบตัวเช่นเดียวกับผู้ชาย แต่ผู้หญิงปล่อยชายทางด้านกว้าง เลียนแบบกระโปรงอย่างแคบ ๆ ให้ชายตกลงมาครึ่งแข้ง ส่วนผู้ชายชักชายผาข้างหนึ่งซึ่งเขาปล่อยให้ยาวกว่าอีกข้างหนึ่ง ลอดหว่างขาแล้วไปเหน็บไว้ด้านหลัง โดยคาดเข็มขัดทับ คล้ายสูบล้อของรถจักรยานของเรา ส่วนชายอีกข้างหนึ่งห้อยอยู่หน้าขา (ชายพก) ชายพกห้อยลวมมาก บางทีก็ห้อยผาสองผืนซ้อนทับกัน เพื่อให้ผืนบนดูเรียบรอย

๑๓. **เกือบจะเปลือยหมด** นอกจากผ้าถุงแล้ว ผู้หญิงก็ปล่อยตัวล่อนจ้อน มิได้สวมเสื้อชั้นในมัสลิม เพียงแต่คนมั่งมีจะใช้สูบล้อห่ม ปิดชายสไบเฉียงไปคลุมต้นแขน แต่ลักษณะที่สุภาพคือใช้ตอนกลางของผืนคาดขนาบ แล้วสอดรักแร้ปกกันเอาไว้ แล้วตลบชายสไบทั้งสองด้านสฟักโพลไปทิ้งชายอยู่ทางเบื้องหลัง (หมัดตาเบงมาน)



๑๔. **ความละอายนในการเปลือย** ชายหญิงสยามมีความตะขิดตะขวงใจเป็นอย่างยิ่งในโลก ที่จะเผยส่วนใดส่วนหนึ่งของร่างกาย ซึ่งธรรมเนียมกำหนดให้ปิดบังไว้ ออกให้ใครเห็น เราต้องจ่ายผ้าขาวมาไหว้ทวารฝรั่งเศษนุ่ง เมื่อลงอาบน้ำตามท่า เพื่อระงับข้อครหาของชาวเมือง ที่เห็นทวารฝรั่งเศษเปลือยกายลงอาบน้ำในแม่น้ำ

๑๕. **ความละอายนในการลงโทษ** เด็ก ๆ จะไม่นุ่งผ้าจนอายุได้ ๔ - ๕ ขวบ และเมื่อเด็กนุ่งผ้าแล้วผู้ใหญ่จะไม่เลิกผ้าขึ้นเพื่อลงโทษเลย และคนในภาคบูรพาทิศถือกันว่า เป็นการนอบน้อมอย่างยิ่ง ถ้าใครถูกโทษส่วนใดส่วนหนึ่งของร่างกายอันเปลือยเปล่า

๑๖. **เหตุใดจึงใช้ไม้เรียว** เพราะแสหรือกิ่งไม้ไม่ทำให้รู้สึกเจ็บ เพียงพอที่จะแทรกเนื้อผ้าเข้าไปได้

๑๗. **ความละอายนเวลาอาบน้ำและอาบน้ำ** ชาวสยามไม่เปลือยกายเมื่อเข้าห้องน้ำ ทำนองเดียวกันกับที่เขาผลัดผ้าเมื่อลงอาบน้ำในแม่น้ำ ไม่มีที่ไหนในโลกที่จะว่ายน้ำกันเก่งเท่าที่นี้ ทั้งหญิงและชาย

๑๘. **องค์พยานความละอายนอย่างอื่น ๆ** ความละอายน (ต่อความสกปรก) ของชาวสยามก่อให้เกิดธรรมเนียมขัดสนวีรกรรมกันอยู่ถึงขนาด เขาเห็นว่าการเปลือยกายเป็นสิ่งที่น่าบัดสี เพลงขับที่มีเนื้อร้องเป็นคำลามกอนาจาร เป็นสิ่งต้องห้ามตามกฎหมายสยามเหมือนกับกฎหมายในประเทศจีน

๑๙. **ผ้าถุงชนิดใดที่อนุญาตให้ใช้ได้** ผ้าถุงที่มีความงดงามบางชนิดเช่น ผ้าม่วงไหมยกดอกหรือผ้าม่วงไหมยกดอก และเช่นผาลายเนื้อดี อนุญาตให้ถุงใดเฉพาะบุคคลที่ได้รับพระราชทานจากพระเจ้าอยู่หัวเท่านั้น ส่วนพวกผู้หญิงชั้นสามัญนิยมนุ่งผ้าถุงสีดำ และสไบนั้นมักเป็นผ้ามัสลินสีขาวอย่างธรรมดา

๒๐. **แหวน กำไล ข้อมือ ต้มหู** ชาวสยามสวมแหวนที่นิ้วท้าย ๆ ของทั้งสองมือ พวกผู้ชายไม่รู้จักใช้สร้อยคอ พวกผู้หญิงและเด็กทั้งชายหญิงรู้จักการใช้ต้มหู ซึ่งมีรูปร่างเหมือนลูกบัว ทำด้วยทองคำ เงิน หรือกาไหล่ทอง เด็กหนุ่มสาวลูกผู้ดีสวมกำไลข้อมือ แต่จะสวมถึงอายุ ๖ - ๗ ขวบเท่านั้น และยังสวมกำไลที่แขน และขาอีกด้วย เป็นกำไลที่ทำด้วยทองคำหรือกาไหล่ทอง

๒๑. **การเปลือยกายของเขาไม่เป็นที่แปลกตา** เพราะมีผิวพรรณไม่ขาวเหมือนชาวยุโรป

๒๒. **รูปร่างของชาวสยาม** มีรูปร่างย่อมได้สัดส่วนดี ปุ่มถันของหญิงมิได้เต่งตั้งอยู่ได้เมื่อพ้นวัยสาวรุ่นไปแล้ว และยานย่อยลงมาถึงท้องน้อยในเวลาไม่นาน แต่รูปทรงร่างกายยังกะทัดรัดอยู่

๒๓. **หน้าตาชาวสยาม** ก่อนข้างเป็นรูปขมเปี้ยกปุ่นมากกว่ารูปไข่ ใบหน้ากว้าง ผายขึ้นไปทางเหนือโหนกแก้ม ไปถึงหน้าผากอันแคบ รวมเข้าเป็นรูปมนเหมือนปลายคาง หางตาค่อนข้างสูง ตาเล็ก ไม่สู้แจ่มใสนัก ตาขาว ออกสีเหลือง ๆ แกมตอปปากกว้าง ริมฝีปากหนาชัด ฟันดำ ผิวหยาบ สีน้ำตาลปนแดง

๒๔. **สีน้ำเงินที่สักไว้ตามร่างกาย** ผู้หญิงสยามไม่ใช้ขาดทาปาก แก้มหรือแต้มไฟ ขุนนางสักที่ขาเป็นสีน้ำเงินหม่นเป็นเครื่องหมายความยิ่งศักดิ์ จะมีสีน้ำเงินมาก หรือน้อยสุดแต่บรรดาศักดิ์สูงต่ำ พระเจ้าอยู่หัวทรงสักสีน้ำเงิน ตั้งแต่ฝ่าพระบาทไปถึงพระนภี แต่บางคนก็บอกว่าสักทำไปเพราะเชื่อโชคกลางของขลัง

๒๕. **จุมพและหูของชาวสยาม** ชาวสยามมีจุมพสั้นและปลายมน ใบหูใหญ่กว่าชาวยุโรป คนมีใบหูใหญ่มากเท่าใด ก็ยิ่งเป็นที่ยกย่องกันมากเท่านั้น เป็นความนิยมของชาวตะวันออก

๒๖. **ผมของชาวสยาม** มีสีดำ เส้นหยาบและเหยียด ทั้งชายหญิงไว้ผมสั้นมาก ยาวมาเสมอใบหูเท่านั้น ต่ำกว่านั้นจะตัดเกือบเกรียนติดหนังศีรษะ พวกผู้หญิงหัวผมตั้งไว้บนหน้าผากโดยมิได้รวบเกล้ากระหมวด บางคนส่วนมากเป็นชาวยุโรป บ่อยให้ผมยาวไปข้างหลังพอประมาณ เพื่อขมวดเป็นมวยไว้ที่ท้ายทอย ชายหนุ่มและหญิงสาวที่อยู่ในวัยมีเรือนไฉ่แล้วก็ไว้ผม แผลงไปอีกทำนองหนึ่งคือ ไซกรูร์เกรทหนีบตัดผมกลางกระหม่อมเสี้ยนเกรียน รอบเรือนผมเขาถอนออกมาเป็นกระจุกเล็ก ๆ กระจุกหนึ่ง ทางดานกลางปล่อยให้ออกยาวไปเกือบประบา

๒๗. **รสนิยมของชาวสยามที่มีต่อหญิงผิวขาว** ภาพวาดสตรีฝรั่งบางคนแห่งราชสำนัก (ฝรั่งเศส) ไม่เป็นที่สออารมณ์ของชาวสยามมาก พระเจ้ากรุงสยามได้ทรงมีหญิงสาวชาวมิสซิปปีหรือชอร์เซียน โดยรับสั่งให้ซื้อมาจากประเทศเปอร์เซีย (มาเป็นบาทบริจาริกา) และชาวสยามที่มาฝรั่งเศสสารภาพว่า ผู้หญิงฝรั่งเศสนั้นสวยมาก ไม่มีหญิงชาวสยามคนใดทัดเทียมได้

๒๘. **ชาวสยามเป็นคนสะอาดสะอาดมาก** ชาวสยามนุ่งห่มน้อย และอบร่างกายด้วยสุคนธรรส ริมฝีปากก็สีซีดผ่องอม อายหน้าวันละ ๓ - ๔ ครั้ง ถือว่าเป็นความสะอาดเรียบร้อย จะไปเยี่ยมผู้ใดในรายที่สำคัญ ต้องอาบน้ำเสียก่อน และจะประแป้งให้ชาวพรมที่ยอดดอก แสดงว่าได้อาบน้ำมาแล้ว

๒๙. **วิธีอาบน้ำสองอย่าง** วิธีหนึ่งลงไปแช่น้ำ อีกวิธีหนึ่งใช้ขันตักน้ำรดร่างกาย

๓๐. **การรักษาความสะอาดฟันและผม** ชาวสยามเอาใจใส่รักษาฟันมาก แม้จะย้อมดำแล้วก็ตาม เขาสระผมด้วยน้ำ และใส่น้ำมันจันทน์ ทำนองเดียวกับชาวสเปน แล้วไม่ผัดแป้งเลย ชาวสยามหวีผม หวีมาจากประเทศจีน ชาวสยามถอนเคราซึ่งมีอยู่หรือมีแต่ไม่ทำเล็บเลย เพียงแต่รักษาให้สะอาด

๓๑. **ชาวสยามชอบไว้เล็บยาว** เราได้เห็นนางละครชาวสยามที่จะให้งามเกินงาม สวมเล็บที่ทำด้วยทองเหลืองยาวมาก

บทที่สอง บ้านเรือนของชาวสยาม และมีมือการก่อสร้าง

๑. **ชาวสยามมีความเป็นอยู่อย่างง่าย ๆ** ชาวสยามแต่งตัวอย่างเรียบ ๆ ง่าย ๆ บ้านเรือนเครื่องเรือนและอาหารการกินก็เรียบ ๆ ง่าย ๆ ไม่ยิ่งหย่อนกว่ากัน กล่าวคือ เหมือนเศรษฐีที่อยู่แห่งแห่งความอนาถา เสมอเหมือนกันไปหมดทุกคน เพราะพวกเขาเป็นคนสันโดษมักน้อย ที่อยู่อาศัยของชาวสยามเป็นเรือนหลังย่อม ๆ มีอาณาบริเวณกว้างขวางพอใช้ พื้นเรือนใช้ไม้ไผ่มาปูเป็นฟาก และเรียงไว้ไม่ค่อยถี่นัก และยังมีจักตอกขัดแตะเป็นฝา และใช้เครื่องบนหลังคา เสาตอมอที่ยกพื้นขึ้นสูงให้พ้นน้ำท่วม ก็ใช้ไม้ไผ่ลำใหญ่กว่าขา และสูงจากพื้นดินประมาณ ๑๓ ฟุต เพราะบางครั้งน้ำท่วมสูงถึงเท่านั้น ตอมอ แถวหนึ่งมีไม้มากกว่า ๔ - ๖ ต้น แล้วเอาลำไม้ไผ่ผูกขวางเป็นรอด บันได ก็เป็นกระได ไม้ไผ่ซึ่งทอดอยู่ข้างนอกตัวเรือน เหมือนกระไดโรงสีลม คอกสัตว์สยามก็อยู่กลางแจ้งและยกพื้นเหมือนกัน มีตะพานทำด้วยไม้ไผ่ฟากสำหรับสัตว์ป็นขึ้น

๒. **เรือนสร้างแล้วเสร็จได้รวดเร็ว** การที่เรือนแต่ละหลังออกไปตั้งอยู่โดดหลังเดียวห่าง ๆ กัน อาจต้องการให้เป็นที่รโหฐาน ชาวสยามตั้งเตาหุงต้มกันกลางลานบ้าน ขณะที่เขาอยู่ในพระนคร มีเรือนถูกไฟไหม้ถึง ๓๐๐ หลังคาเรือน แตกลับปลูกใหม่เสร็จภายในสองวัน

๓. **ไม่มีเรือนพักรับแขกเมือง** ที่เขาจัดให้พวกเราพักที่ชายน้ำ ชาวสยามได้จัดสร้างขึ้นโดยเฉพาะ ด้วยไม่มีเรือนหลังใดพอให้เขาพักได้ เหมือนประเทศอื่น ๆ ในทวีปเอเชีย ระหว่างทางจากกรุงศรีอยุธยา ไปถึงเมืองละโว้ เห็นมีศาลาที่พักคนเดินทางเป็นโรงโถงขนาดใหญ่อย่างธรรมดา มีกำแพงล้อมรอบสูงพอเอื้อมถึง มีหลังคาคลุม หลังคาตั้งอยู่บนเสาไม้แกน ซึ่งผังเรียงรายเป็นระยะลงในกำแพงนั้น บางทีพระเจ้ากรุงสยามก็ประทับเสวยพระกระยาหารที่นั่นในระหว่างเสด็จ ฯ แต่ส่วนเอกชนสามัญก็ใช้เรือที่ไปเป็นที่พักแรมไปในตัว

๔. **เหตุใดการต้อนรับอาคันตุกะให้พักอาศัยอยู่ด้วย จึงไม่เป็นที่รู้จักกันในหมู่ชาวเอเชีย** พระภิกษุไม่มีภรรยา ท่านจึงแสดงความกรุณาให้ที่พักอาศัย แก่อาคันตุกะดีกว่าพวกพลเมือง ที่สยาม (อยุธยา) มีชาวฝรั่งเศสคนหนึ่งเริ่มตั้งโรงเรียนขึ้น บางทีก็มีชาวยุโรปไม่กี่คนไปพักบาง

๕. **เรือนที่สร้างขึ้นเฉพาะสำหรับรับรองคณะทูตานุทูตฝรั่งเศส** เจ้าพนักงานจึงสร้างเรือนแบบพื้นประเทศให้ สร้างบนเสาปลูก และลาดด้วยเสื่ออก รวมทั้งพื้นเฉลียงอีกด้วย หองโถงและหอนั้นนั้น แขว่นผ้ามืดดอกดวง

เพดานผ้ามีสลินขาว ริมเจดียงเพดานลาดลง พื้นเรือนในห้องนั้นลาดเสือกกसानลายละเอียด และเป็นมันลื่นกว่าที่ไซพื้นเจดียง และภายในห้องนอนของเอกอัครราชทูตพิเศษนั้น ยังลาดพรมเจียมทับเสือกอีกชั้นหนึ่ง มีความสะอาดอยู่ทั่วไป แต่มิได้โอโงงมีภูมิฐานอะไรที่บางกอก สยาม และละโว้ ซึ่งชาวยุโรป ชาวจีน และชาวมัวร์ สร้างบ้านเรือนเป็นตึกกออิฐถือปูน เจ้าพนักงานได้จัดให้เขาพักในตึกเช่นเดียวกัน มิใช่เรือนสร้างขึ้นเฉพาะสำหรับพวกเรา

๖. **ตึกสำหรับเอกอัครราชทูตฝรั่งเศสและปอร์ตูกเกตพักยังสร้างไม่เสร็จ** เรายังได้เห็นตึกสองหลัง ซึ่งเจ้ากรุงสยามโปรดให้สร้างขึ้นหลังหนึ่ง สำหรับเอกอัครราชทูตฝรั่งเศสอีกหลังหนึ่ง อีกหลังหนึ่งสำหรับเอกอัครราชทูตปอร์ตูกเกต แต่ยังไม่แล้วเสร็จ

๗. **เรือนขุนนางผู้ใหญ่ในกรุงสยาม** ขุนนางผู้ใหญ่แห่งราชสำนักอยู่เรือนไม้ทั้งหลัง ปรุโปร่งตั้งตู้ใบใหญ่ เป็นที่อยู่อาศัยเฉพาะเจ้านาย ภรรยาหลวงกับบุตรธิดาของตน ส่วนภรรยาผู้น้อยคนอื่น ๆ กับบุตรธิดาของตน ทาสแต่ละคนกับครอบครัว มีเรือนหลังเล็ก ๆ แยกกันอยู่ต่างหากจากกัน แต่อยู่ในวงล้อมรั้วไม้ไผ่รวมกับเจ้าของบ้าน



๘. **เรือนชาวสยามมีเพียงชั้นเดียว** วิธีสร้างเรือน น่ายกกว่าตามแบบของเรามาก ไม่ต้องกังวลในเรื่องพื้นที่ สร้างขึ้นจากวัสดุที่ไม่ค่อยแข็งแรงนัก ไปตัดไม้จากป่าตามชอบใจ หรือไม่ก็หาซื้อมาด้วยราคาถูกลง ๆ จากผู้ที่ไปตัดซักราก ก่อกว่ากันว่าเรือนของชาวสยามที่มีเพียงชั้นเดียว ก็เพื่อมิให้ผู้ใดอยู่สูงกว่าพระเจ้ากรุงสยาม ในขณะที่พระองค์ทรงชางเสด็จ ๆ ไปในท้องถนน ไม้วาพระองค์เสด็จ ๆ ทางชลมารคหรือสถลมารค พวกราษฎรจะต้องปิดหน้าต่างเรือนแล้วลงมาสูถนน หรือลงมาสู่เรือของตนเพื่อถวายบังคม ขอให้ราษฎรระวังกันนักคือ เรือนของตนจะต้องไม่ใหญ่โตงดงามเทียบเท่าพระราชมณเฑียร อนึ่งปราสาทราชมณเฑียรก็มีเพียงชั้นเดียวทั้งสิ้น

๙. **ตึกสำหรับชาวต่างประเทศ** ชาวยุโรป ชาวจีน และชาวมัวร์ ต่างสร้างบ้านเรือนของตนเป็นตึก ตามแบบนิยมและศิลปะของชาติตน



๑๐. **หูกที่เรียกว่าตีวัง** ผนังสามด้าน ด้านที่สี่เปิดโล่งไว้ ด้านนี้มีพะไลยื่นออกไปบัวสูงเท่าตัวหลังคา ภายในหูกมักจะประดับตั้งแตขาบน จนถึงขางกลางด้วยกุฎีเล็ก ๆ ที่แขวนอยู่หรือเจาะเป็นช่องเข้าไปในผนัง เพื่อตั้งถ้วย โถ ขาม และแจกะนกระเบื้อง

๑๑. **พระที่นั่งและพระวิหารกออิฐแต่เดียว** พระราชมณเฑียรในพระบรมมหาราชวังที่สยาม (อยุธยา) กับที่ละโว้กับโบสถ์ หรือวิหารหลายแห่งก็สร้างด้วยอิฐเหมือนกัน โบสถ์วิหารมีลักษณะคล้ายกับหอพระของเรา คือ ไม่มีโคงหลังคา ไม่มีเพดาน มีแต่เสาไม้แกน คำเครื่องบนมุงกระเบื้อง ลองชาด และवादลายทองเล็กนอย

๑๒. **ตึกในสยามยังเป็นของริเริ่มใหม่** อาคารกออิฐถือปูนยังเป็นของริเริ่มใหม่ของสยามอยู่มาก ชาวยุโรปเป็นผู้นำเอาแบบอย่างการสร้างตึกเข้ามาไซ

๑๓. **ชาวสยามยังไม่รู้จักองค์การก่อสร้าง ๕ ประการ** ชาวสยามไม่รู้จักการประดับภายนอกราชมณเฑียร หรือโบสถ์วิหารเลย นอกจากเครื่องหลังคาซึ่งมุงด้วยแผ่นดินบุกอย่างธรรมดา เรียกว่า กะลิน หรือกระเบื้อง เคลือบสีเหลือง เหมือนอย่างหลังคาพระราชมณเฑียรพระเจ้ากรุงจีน ส่วนที่เกี่ยวกับองค์ ๕ ของสถาปัตยกรรมอันประกอบด้วยเสา ลวดลายประดับคานบนยอดเสา และการประดับประดาอื่น ๆ นั้น ชาวสยามไม่มีความรู้เรื่องนี้เลย

๑๔. **บันไดและประตู** เป็นบันไดอย่างธรรมดา มี ๑๐ - ๑๒ ขั้น ความกว้างไม่ถึง ๒ ฟุต ก่อด้วยอิฐถือปูนติดผนังเบื้องขวา เบื้องซ้ายก็ไม่มีราวกัน แต่ขุนนางสยามไม่จำเป็นต้องใช้ราวบันไดแต่อย่างใด เพราะเขาคลานขึ้นไปด้วยมือและเขา และคลานอย่างเรียบกริบ ทวารทองพระโรงเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสแต่ต่ำและแคบ

๑๕. **การวางคักดีในพระราชมณเฑียรนั้นคืออย่างไร** แม้พื้นเรือนจะมีอยู่เพียงชั้นเดียว แต่พื้นเรือนมิได้อยู่ในระดับเดียวกันหมดทั้งหลัง มีการลดหลั่นกันไปโดยลำดับ จึงมีบันไดสำหรับก้าวจากห้องหนึ่งไปสู่อีกห้องหนึ่ง ด้วยพื้นห้องและชานของแต่ละห้องนั้น ยกอยู่ในระดับเดียวกันทั้งสิ้น เป็นเหตุให้หลังคาของแต่ละห้องสูงต่ำไม่เท่ากัน หลังคาเป็นรูปหลังลาทั้งสิ้น แต่ตอนหนึ่งนั้นต่ำกว่าอีกตอนหนึ่ง ลดหลั่นตามระดับพื้นห้องที่ต่ำกว่ากัน หลังคาตอนที่ต่ำกว่านั้นดูคล้ายแลบออกมา จากหลังคาตอนชั้นสูง และหลังคาชั้นสูงนั้นครอบทับชายหลังคาชั้นต่ำกว่าไว้ เหมือนอานม้า

ซึ่งหัวอานที่งอนขึ้นมาซ้อนท้ายอานอีกอันหนึ่งไว้

๑๖. **ที่เมืองจันทน์ก็เช่นกัน**



๑๗. **โบสถ์วิหารก็เช่นเดียวกัน** ส่วนโบสถ์นั้น ได้สังเกตเห็นที่เห็นแต่เฉพาะพะไล ที่ยื่นออกมาเป็นมุขด้านหน้า และอีกอันหนึ่งทางด้านหลังเท่านั้น ตอนใต้เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูป ส่วนหลังคามุขหน้า และมุขหลังนั้น ดูเหมือนจะมีไว้ให้ประชาชนเขาไปนั่งเท่านั้น

๑๘. **เจดีย์** เครื่องประดับสำคัญของอุโบสถ ต้องมีเป็นธรรมดาทุกวัดคือ เจดีย์ปูนขาว หรือก่อด้วยอิฐมากมายหลายองค์ สร้างด้วยฝีมือประติมากรรมประดอยอย่างหยาบ ๆ เจดีย์ทั้งหลายนั้นทรงกลมและยิ่งสูงขึ้นไปก็ยิ่งลดริ้วลง ตอนปลายคล้ายโดม เมื่อเป็นเจดีย์ทรงต่ำ ตอนปลายที่ทำเป็นโดมนั้น มีก้านดื่บเล็ก ๆ ปลายแหลมปักอยู่ และสูงมากพอใช้เมื่อเทียบสวนกับเจดีย์ทั้งองค์ เจดีย์บางองค์มีลักษณะคอคดเขา แลแล้วเลื้อมออกขึ้นไปตามสวนสูงถึง ๔ - ๕ ชั้น ดูเป็นลูกคลื่น โดยรอบทรงกลมนี้ประดับลวดลายแวง ตั้งเป็นมุมฉากอยู่ ๓ - ๔ แห่ง ทั้งที่ตามรอยคอคดและส่วนที่สูงขึ้นไป ลายนี้ค่อยริ้วลงตามสวนริ้วขององค์เจดีย์ ไปสิ้นสุดลงที่ยอด ตอนเริ่มเม็ดทรงมันอันมีลายประดับอีก

๑๙. **ลักษณะห้องบางห้องในพระราชมณฑล** ได้เห็นแต่เพียงห้องชั้นนอก ห้องแรกอันเป็นห้องพระโรงที่สยาม (กรุงศรีอยุธยา) กับที่เมืองละโว้ เท่านั้น กล่าวกันว่าไม่มีใครจะลงล้าเกินกว่านั้นไปได้ แม่พวกมหาดเล็ก ยกเว้นพระสนมนางใน และพวกขันทีเท่านั้น ได้เห็นห้องประชุมของมณเฑียรในพระราชวังที่เมืองละโว้ แต่ก็เห็นห้องนอกที่เขาไปถึง ในอาคารหลังนี้ยังมีห้องชั้นใน ๆ เขาไปอีก หมายความว่า ไม่มีห้องพักคอย (Anti chambre) ที่ด้านหน้าและด้านข้างทั้งสองข้าง ห้องประชุมมีชานเฉลียงแลออกไปเห็นอุทยานล้อมรอบโดยรอบ บนชานเฉลียงนี้เป็นกลางแจ้ง เจาพนักงานได้จัดชิงผากันแดดทางดานเหนือ เพื่อให้เป็นที่คั่นเอากัศูราชทูตฝรั่งเศสเข้าเฝ้าเป็นส่วนพระองค์ พระเจ้ากรุงสยามเสด็จประทับพระราชอาสน์ ณ สีหบัญชร ของหนึ่งในห้องประชุมนั้น ในท่ามพระราชอุทยานและลานสนามนั้น มีทิมโถงหลายห้องเรียกว่า ศาลา ตั้งอยู่ห่าง ๆ กัน ล้อมรอบด้วยกำแพงสูงมีหลังคาปก มีแต่ศาลาอยู่รับเป็นระยะ ๆ ในกำแพงนั้น ศาลาเหล่านี้ทำขึ้นสำหรับขุนนางผู้ใหญ่ ในตำแหน่งสำคัญ ๆ เขาไปนั่งขัตสมวาริเพื่อปฏิบัติหน้าที่ราชการของตน หรือประชุมหารือกัน มาคอยรับพระบรมราชโองการในตอนสาย ๆ ระยะเวลาหนึ่ง และตอนเย็นจนค่ำอีกระยะเวลาหนึ่ง และจะถูกกลับออกไปไม่ได้ จนกว่าจะได้อาณัติให้กลับไปได้แล้ว ขุนนางชั้นผู้น้อยนั่งอยู่ที่สนามหญ้า หรือในอุทยาน และเมื่อได้อาณัติสัญญาณาว่า พระเจ้าอยู่หัวทอดพระเนตรมาเห็นตัวแล้ว ก็จะหมอบลงทันที

๒๐. **สถานที่ในพระบรมมหาราชวังที่เราได้รับพระราชทานเลี้ยง** เป็นสถานที่อันน่ารื่นรมย์อย่างยิ่ง ภายใต้อันไม้ใหญ่ และไกลขอบสระ ในพระราชวังที่เมืองละโว้ พวกเราได้รับพระราชทานเลี้ยงในพระราชอุทยาน ภายในห้องโถงแห่งหนึ่ง ซึ่งผนังสูงขึ้นไปจนจรดหลังคา และรองรับตัวหลังคาไว้ ผนังโบกปูนสีขาว เรียบเป็นมันวับ มีประตูดานสะกิดดานละช่อง มีคูกว้าง ๒ - ๓ ตัวซึ่ ลึกประมาณ ๑ ตัวซึ่ ล้อมรอบ ภายในคูมีน้ำพุสายเล็ก ๆ เรียงรายประมาณ ๒๐ แห่ง สายน้ำพุพุ่งขึ้นมาเหมือนจากฝักบัวรดน้ำ น้ำพุ่งขึ้นมาเสมอระดับขอบคู

๒๑. **พระราชอุทยานที่เมืองละโว้** ไม่สู้กว้างขวางเท่าไร แปลงปลูกต้นไม้ต่าง ๆ มีน้อย ก่อด้วยอิฐตั้งซ้อนกันขึ้นไปเป็นขอบคัน ช่องทางเดินระหว่างแปลงต้นไม้หนึ่ง แปลงต้นไม้หนึ่งปลูกพันธุ์ไม้อดกไว้ กับต้นไม้จำพวกปาล์ม และพรรณอื่น ๆ

๒๒. **ผลไม้ในป่า** ทำขึ้นอย่างง่าย ๆ เรียบ ๆ

บทที่สาม เครื่องเรือนของชาวสยาม

๑. **เครื่องเรือนชิ้นใหญ่ ๆ ของชาวสยาม** เตียนนอนเป็นแคร่ไม้แคบ ๆ และลาดเสื่อไม่มีพนักหัวเตียง และเสาดเตียง บางทีก็มีทงขา แต่ไม่มีเตียงติดกับแม่แคร่ บางทีก็ไม่มีขาเลย แต่คนส่วนใหญ่มีได้ไซ้แคร่นอน คงไซ้เพียงเสื่อกมผืนเดียว โต๊ะอาหารเป็นโตก หรือถาดยกขอบ แต่ไม่มีขา ที่กินอาหารไม่มีผ้าปูรอง ไม่มีผ้าเช็ดปาก ไม่มีช้อน ไม่มีส้อม ไม่มีมีด กับข้าวจะหันมาเป็นชิ้น ๆ ไม่ใช่แกอี่ แต่จะนั่งบนเสื่ออก ไม่มีพรมรองนั่ง จะมีแต่ของพระราชทานเท่านั้น ผู้ที่มีสัญชาติรองนั่งถือว่า มีเกียรติยศมาก คนมั่งมีมีหมอนอิง สิ่งที่ทำบ้านเมืองเราทำด้วยผ้าหรือไหม หรือแพรไหม ในประเทศนี้ทำด้วยผาผายสีขาว หรือมีดอกดวงเป็นพื้น

๒. **ภาชนะของชาวสยาม** ถ้วยชามเป็นเครื่องกระเบื้องก็มี เครื่องดินเผาก็มี กับขันทองแดง บางชิ้นภาชนะทำด้วยไม้อย่างเกลี้ยง ๆ หรือขัดมันกะลุ่มะพร้าว และกระบอกไม้ไผ่ ก็เป็นภาชนะสำหรับใช้กระจุกกระจิกได้หมด มีภาชนะของใช้ที่ทำด้วยทองคำ และเงินอยู่บ้างแต่ก็มีน้อย เกือบจะมีแต่เครื่องยศที่พระเจ้าอยู่หัวพระราชทาน ให้เป็นของประจำตำแหน่งเท่านั้น ครุที่ใช้ตักน้ำก็ใช้ไม้ไผ่สานอย่างประณีต ในท้องตลาดจะเห็นราษฎรหุงข้าวกันในกะลามะพร้าว และชาวจะสุกก่อนที่กะลาจะไหม

๓. **เครื่องมือของชาวสยาม** ถ้าไม่ใช่พวกทาส ชาวสยามก็สร้างบ้านเรือนของตนอยู่เอง เหตุนี้เลื่อย และกบไสไม้ จึงเป็นเครื่องมือของคน

๔. **เครื่องราชูปโภค** เกือบจะอย่างเดียวกันกับราษฎร แต่เป็นของดีมีค่ากว่าของสามัญชน ท้องพระโรง ณ สยาม และ ณ เมืองลโว่ ก็กรุฝ้า และเพดานด้วยไม้กระดาน ไม้ที่กรุนั้น ล่องชาด และเขียนนกทองลายกระดาน และลายกานขด **พื้นปูพรม** ท้องพระโรงที่เมืองลโว่ ประดับไว้รอบด้านด้วย **กระจุกเงา** ซึ่งเรือกำปั่นของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสบรรทุกมาสู่เมืองสยาม หอประชุมของมนตรีก็ตกแต่งไว้ทำนองเดียวกัน ทางดานลึก มีบัลลังก์ ราชอาสน์ ทำอย่างแทนไมขนาดใหญคล้ายเตียงนอน มีเสาฐาน พื้น และวิสูตร ล้วนหุ้มด้วยแผ่นทองคำ พระราชอาสน์ปูพรม แต่ไม่ได้ดาษเพดาน กั้นวิสูตร หรือมีเครื่องประดับอย่างอื่นอีก ที่หัวพระแทนมีพระเขนยอิง ไม้ได้ประทับบนพระยี่ภู่ แต่ประทับบนพรมเท่านั้น ในหอประชุมที่ผนังด้านขวาของพระบัลลังก์ มีกระจุกเงาบานหนึ่ง ซึ่งพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสโปรดให้ มร.เดอะ โชมองต์ นำมานอมเกล้าฯ ถวาย พระเจ้ากรุงสยาม ยังมีพระราชอาสน์ไม้ปิดทองอีกองค์หนึ่ง ที่ทรงประทับในวาระที่โศกณะชุต พระเจ้ากรุงฝรั่งเศสเข้าเฝ้าเป็นการสวนพระองค์ มีเตียง หรือพานพระศรี องค์หนึ่งสูง ๒ ฟุต ตั้งไว้ด้วย ทำด้วยเงินและลงทองบางแห่ง ฝีมือประณีต

๕. **ขาม जान เครื่องโต๊ะอาหารในพระราชวัง** ได้เห็นจานเงินเป็นจำนวนมากพอใช้ โดยเฉพาะภาคกลม และก้นลึก มีขอบสูงราวหนึ่งนิ้วฟุต ในภาควางโภชนาที่ใหญ่กลม เส้นผ่าศูนย์กลางหนึ่งนิ้วฟุตครึ่งไว้ หลายใบ มีฝาปิด มีเชิงเท้าได้ขนาดก้นสัดสวนของมัน ไซใสขาวใบริโภค ส่วนจานผลไม้เป็น **จานทองคำ** เพื่อถวายพระเกียรติแด่พระมหากษัตริย์ ชาวสยามนิยมใช้ภาชนะทรงสูงตั้งเครื่องตนถวาย และภาชนะที่ใช้เป็นปกติในการเสวยนั้น ก็เป็น **เครื่องกระเบื้อง** มิได้ใช้ภาชนะทองคำหรือเงิน ดังธรรมเนียมทั่วไปในราชสำนักทั้งหลาย ทางภาคพื้นเอเชีย และแม่ที่กรุงคอนสแตนติโนเปิล

บทที่สี่ สำหรับกับข้าวของชาวสยาม

๑. **ชาวสยามกินอาหารน้อย และอาหารของเขามีอะไรบ้าง** สำหรับกับข้าวของชาวสยามไม่สุ้นุ่มเพี้ยนนัก เนื่องด้วยมีฤดูร้อนติดต่อกันอยู่ตลอดเวลา อาหารหลักคือ **ข้าวกับปลารู** ทะเลได้ให้หอยนางรม ตัวเล็ก ๆ มีรสชาดดีมาก เต่าขนาดย่อมเนื้อรสดี กุ้งทุกขนาด ปลาเนื้อดีอีกมาก แม่น้ำสมบูรณด้วยปลา ส่วนใหญ่เป็นปลาไหลตัวงาม ๆ แต่ชาวสยามไม่สุ้นิยมกินปลาสด

๒. **ความประหลาดของปลาสองชนิด** มีปลาน้ำจืดอยู่สองชนิดเรียกว่า ปลาอุต และปลากระดี เมื่อจับปลาได้แล้ว นำมาหมักเกลือใส่รวมไว้ในตุ่ม หรือให้ดินเผาตองไว้ ปลาจะเน่าในไม่ช้า

๓. **การหมักเค็มของชาวสยาม** พวกเขาชอบบริโภคของที่หมักเค็มไว้ยังไม่ได้ที่ และปลาแห้งยิ่งกว่าปลาสด ธรรมชาติคงจะแต่งให้ชาวสยามกินอาหารประเภทที่ย่อยง่าย

๔. **ชาวสยามคนหนึ่งกินวันละเท่าใด** เขาจะอึดด้วยข้าววันละ ๑ ปอนด์ ราคาประมาณ ๑ ลิอาร์ต และมีปลาแห้งอีกเล็กน้อย หรือไม่กี่ปลาเค็ม ซึ่งไม่แพงกว่าขานัก เหล้าโรงหรือ **เหล้าที่ทำจากข้าว** ขนาด ๑ ไปน ตกประมาณ ๒ ชู ก็พอแล้ว ฉะนั้นจึงไม่สงสัยว่าทำไมชาวสยามจึงไม่สุ สนใจกับการทำมาหากินนัก พอดตกค้าก็ได้ยินแต่เสียงร่ำร้องทำเพลงไปทั่ว ทุกบ้านเรือน

๕. **น้ำจิ้มของชาวสยาม** ทำกันอย่างง่าย ๆ ใช้น้ำนิดหน่อยกับเครื่องเทศ กระเทียม หัวหอมกับผักบางชนิด เช่น กะเพรา พวกเขาชอบกินน้ำจิ้มเหลวชนิดหนึ่ง คลายกับมัสดารต ประกอบด้วยกุ้งเคยเน่า เรียกว่า **กะปิ**

๖. **ชาวสยามทาตัวเด็กให้เป็นสีเหลือง** สิ่งที่เขาให้แทนหญ้าฝรั่น เป็นหัวไม้ชนิดหนึ่งมีรสและสีอย่างเดียวกัน เมื่อตากให้แห้ง และป่นให้เป็นผงแล้ว เหยงชนิดนี้เขาเห็นว่าเป็นการรักษาสุขภาพให้เด็ก

๗. **ชาวสยามบริโภคน้ำมันอะไร** เขาไม่มีน้ำมันผลนัต น้ำมันผลมะกอก หรือน้ำมันอย่างอื่น

นอกจากน้ำมันผลมะพร้าว ใช้บริโภคได้ดีเมื่อเคี้ยวออกมาใหม่ ๆ ถ้าทิ้งไว้นานจะมีกลิ่นหืน

๘. **เรื่องที่เขียน (ผู้อ่าน) ต้องเข้าใจความนึกคิดของผู้แต่ง**

๙. **ข้อคิดอีกประการหนึ่งเกี่ยวกับเรื่องเดียวกันนี้**

๑๐. **ข้อคิดอีกประการหนึ่งเกี่ยวกับเรื่องเดียวกันนี้**

๑๑. **น้ำมันที่กรุงสยาม** เขามีน้ำมันจากควาย ซึ่งมีคริมมากกว่านมวัว

๑๒. **การแต่งกับข้าวชาวสยาม** ใช้ปลาแห้งแต่งเป็นกับข้าวได้หลายรูปแบบ

๑๓. **อาหารจีน** กับข้าวมากกว่า ๓๐ ชนิด ตามตำรับจีนที่นำมาเลี้ยงนั้น เขาไม่อาจกินได้สักอย่างเดียว

๑๔. **ชาวสยามไม่ชอบกินเนื้อสัตว์และไม่มีโรงฆ่าสัตว์** จะกินบ้างแต่ลำไส้และเครื่องใน ในตลาดมีตัวแมลงต่าง ๆ บึง ยุง วางขายอยู่ พระเจ้ากรุงสยามพระราชทานเปิด ไก่ และสัตว์อื่นที่ยังเป็น ๆ อยู่ให้เรือดองมาทำอาหารเอง เนื้อสัตว์ทุกชนิดเหนียว ไม่ค่อยฉ่ำและย่อยยาก ในที่สุดชาวยุโรปที่เขามาอยู่ในเมืองสยามก็ค่อย ๆ เว้นกินเนื้อสัตว์

๑๕. **เปิดไก่** ชาวสยามไม่สนใจตอนไก่ เขามีแม่ไก่อยู่สองพันธุ์ พันธุ์หนึ่งเหมือน ๆ กับเรา อีกพันธุ์หนึ่งมีหนัง และหงอนสีดำ แต่เนื้อและกระดูกขาว สวนเปิดมีอยู่มาก และรสชาติมาก

๑๖. **สัตว์นก** ชาวสยามบริโภคนก ซึ่งมีชนิดต่าง ๆ

๑๗. **สัตว์ที่เป็นเหยื่อล่าในป่า** เขาไม่นิยมฆ่า หรือจับเอาตัวมากักขังไว้ พวกแขกมัวร์ชอบเลี้ยงเหยี่ยวไว้จับนกอื่น

๑๘. **นกพันธุ์แปลก ๆ ในสยาม** นกแทบทุกชนิดในสยาม มีสีสังนามตามาก และขันได้ไพเราะมีอยู่หลายพันธุ์ พูดเสียงเสียงมนุษย์ได้ กากับแรง มีขุม และเชื่องมาก เพราะไม่มีใครทำอันตราย คนให้อาหารมันกิน

๑๙. **สิ่งที่เราเรียกว่า เนื้อสัตว์ไม่มีราคาในสยาม** แพะกับแกะ หาได้ยาก ตัวเล็ก เนื้อไม่สู้ดีนัก หาซื้อได้จากชาวมัวร์เท่านั้น พระเจ้ากรุงสยามให้เลี้ยงแพะ แกะไว้จำนวนหนึ่งสำหรับพระองค์เอง ส่วนวัวกับควายผู้นั้น เขาเลี้ยงไว้ใช้ไถนา และขายแม่วัวเสีย

๒๐. **หมูเป็นของดี** หมูนั้นตัวเล็ก และมีมันมากจนไม่น่ากิน

๒๑. **ราคาเนื้อสัตว์** แม่วัวราคาตามหัวเมืองไม่เกิน ๑๐ ซอล ในพระนครตัวละ ๑๐ เอกีว แกะตัวละ ๔ เอกีว แพะตัวละ ๒ - ๓ เอกีว หมูตัวละ ๗ ซอล เพราะพวกมัวร์ไม่กินหมู ไก่ตัวเมียโหลละ ๒๐ ซอล เปิดโหลละ ๑ เอกีว

๒๒. **สัตว์ปีกขายพันธุ์มากในกรุงสยาม** สัตว์จำพวก กวาง เก้ง มีขุม ชาวสยามฆ่ากวาง หรือสัตว์จำพวกนี้เพียงเพื่อถลกหนังเอาไปขาย ให้พวกฮอลันดาซึ่งกวานซื้อไปขายเป็นสินค้าสำคัญในญี่ปุ่น

๒๓. **โรคภัยไข้เจ็บ** ต้องตำหนักัวร์ตี๋ม (สุรา) น้อยของชาวสยามแต่เมื่อเทียบส่วนสมดุลง กับไฟธาตุของเขาแล้ว ก็พออนุมานว่าเขาไม่ได้ตี๋มน้อยกว่าพวกเราเลย เขามีอายุไม่ยืนนัก โรคที่เป็นกันมากที่สุดคือ โรคป่วงและโรคบิด บางที่เป็นไข้ตัวร้อน (จับสัน) ซึ่งพิษอาจขึ้นสมองได้ง่าย และอาจกลายเป็นโรคปอดบวมได้ โรคปวดตามข้อ ลม อัมพาต ลมบ้าหมู วัณโรคปอด ปวดตาของทุกชนิด และโรคได้อีกเสบมีน้อย ส่วนมะเร็ง ผีโพรงหนองและปรวตมีมาก ไฟลามทุ่งเป็นกันมาก ไม่มีโรคลัทธิกะปิดลัทธิกะเปิดและโรคทองมาน

๒๔. **อะไรคือโรคหัวในกรุงสยาม** โรคหัวแท้จริงคือ ผีตาช เคยสังหารชีวิตมนุษย์เป็นอันมากอยู่เสมอ

บทที่ห้า รถและยานพาหนะทั่วไปของชาวสยาม

๑. **สัตว์เลี้ยงใช้งาน** นอกจากวัวควายแล้วยังมีช้างซึ่งใช้เป็นสัตว์พาหนะ การล่าช้างเปิดเสรีแก่ทุกคน งานธรรมดาใช้ช้างพัง ช้างพลายใช้ออกศึก เมืองสยามไม่เหมาะกับการเลี้ยงมา ไม่มีลาและล่อ แต่ชาวมิวร์บางคนที่มาอยู่ในเมืองสยามมีอูฐไว้ใช้โดยสงเขามาจากที่อื่น

๒. **ม้าพระที่นั่งของพระเจ้ากรุงสยาม** โปรดให้เลี้ยงม้าไว้ ๒,๐๐๐ ตัว มีม้าจากเปอร์เซียราวโหลตัว แต่เสื่อมพันธุ์หมดแล้ว เป็นอภินันทนาการจากพระเจ้ากรุงเปอร์เซีย โดยอัครราชทูตเปอร์เซียมานอมเกลลา ๙ ถวาย ธรรมดาจะ.....สงทรงเจ้าพนักงานไปหาซื้อม้าที่เมืองปัตตาเวีย ซึ่งเป็นมาพันธุ์เล็ก เปรี๊ยะพอใช้ แต่มีพยศจัด

๓. **ทหารม้าและทหารราบที่เมืองปัตตาเวีย** กองพันทหารที่เมืองปัตตาเวียเป็นหน่วยทหารราบ มีคนชาติฝรั่งเศสรวมอยู่หลายคน หน่วยทหารมามีแต่ชาวเมืองที่เป็นชนชั้นกลาง

๔. **พระเจ้ากรุงสยามไม่ค่อยได้ทรงม้า** เมื่อเราไปถึง (เมืองปัตตาเวีย) มีคนสยามสองนายไปหาซื้อม้า ๒๐๐ ตัว สำหรับพระมหากษัตริย์ และได้ส่งไปที่กรุงสยามแล้ว ๑๕๐ ตัว ทั้งนี้เชื่อว่าพระองค์จะโปรดมา อาจรู้สึกว่าได้เกินไป สว่นข้างเห็นว่าเหมาะแก่การรบมา

๕. **ช้างพระที่นั่งประจำของในวังหลวง** มีอยู่เชือกหนึ่งประจำอยู่เสมอพร้อมใช้ขับขี่ได้ทุกขณะ และไม่มีม้าพระที่นั่งยืนโรงอยู่เลย

๖. **ไม่มีใครเคยเห็นพระเจ้ากรุงสยามเสด็จฯ เสมอระดับพื้นดินเลย** ในวังหลวงตรงที่ตั้งโรงช้างมีเกยเล็ก ๆ ตั้งอยู่ เพื่อพระเจ้าอยู่หัวทรงช้างไล่ตະดวก หากจะเสด็จโดยพระราชยานคานหาม ก็จะเสด็จมาประทับพระราชยาน ซึ่งเทียบรอรับเสด็จอยู่ในระดับสูงทางช่องพระบัญชา หรือไม่กี่ทางพระเฉลียง

๗. **พระราชยานคานหาม** เสลียงเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส และพื้นนั่งแบนราบ ยกสูงขึ้นไปมากบ้างน้อยบ้างเอาตัวขึ้น และตรึงไว้ให้แนบกับคานหาม ไซคนสี่หรือแปดคน บางทีที่หนึ่งก็มีพนัก และเทาแขนเหมือนเกอ้อ บางทีก็มีเพียงลูกกรงสูงประมาณครึ่งฟุตลอม เวนช่องไว้दानหนา แต่คนสยามมักนั่งขัดสมาธิ บางทียานนี้ก็โถง บางทีก็มีประทุนซึ่งมีอยู่หลายแบบ

๘. **ยานมีหลังคาไม่มีเกียรติเสมอเครื่องสูง** ได้เห็นพระเจ้ากรุงสยามประทับช้างพระที่นั่งไม่มีหลังคา เป็นพระที่นั่งโถง ทางด้านหน้า ด้านข้าง และด้านหลังมีเครื่องสูงรูปเหมือนใบไม้ใหญ่ ๆ หรือชอนนภาทองรวมสามชิ้น ปลายงอนออกมาทางด้านนอกเล็กน้อย ตั้งอยู่เสมอพระอังสะ เมื่อพระเจ้าอยู่หัวเสด็จหยุด เจ้าพนักงานจะเชิญบังสุรายันยาวรูปร่างเหมือนหอกใบพายมากันแสงแดดให้ ตัวใบหอก กว้าง ๓ - ๔ ฟุต เรียกว่าพัดโบก (ที่จริงคือบังสุราย)

๙. **ชาวสยามขี่ช้างกันอย่างไร** จะขี่คร่อมคอเหมือนค่อม้า แต่ไม่มีเครื่องอานบังเหียนแต่อย่างใด ถือแต่ขอทำด้วยเหล็กหรือเงิน ใช้สำหรับสับที่หัวช้างทางซีกขวาบาง หรือตรงกลางตะบองหน้าผาก พรอมกับรองบอกข้างขวาควรจะไปทางไหน หรือว่าให้หยุด เมื่อไม่ขี่ด้วยตนเองก็ขึ้นนั่งลูบหลังช้าง แล้วมีคนขับนำช้างที่คอข้าง บางทีก็มีอีกคนหนึ่งนั่งท้ายช้างไปด้วย เรียกควาญท้ายช้างว่า**หัวลิบ** คือนายลิบ หรือผู้คุมคน ๑๐ คน คนที่หนึ่งคอข้างเรียกว่า **นายช้าง** เป็นผู้บังคับบัญชาบรรดาคนที่ดูแลช้างทั้งหมด

๑๐. **ยานพาหนะเรือยาว** คนในเมืองนี้เดินทางเรือมากกว่าทางบก พระเจ้ากรุงสยามมีเรือยาวพระที่นั่งอย่างงดงามไว้เป็นอันมาก ลำเรือทำจากซุงท่อนเดียว บางลำยาว ๑๖ - ๒๐ วา คนสองคนนั่งขัดสมาธิเดี่ยวขนานกันไปบนกระตงเรือ พอดีพื้นที่ดานกว้างของเรือพอดี คนหนึ่งพายทางกราบขวา อีกคนพายทางกราบซ้าย คนถือท้ายหันหน้าไปทางหัวเรือ ฝีพายหันหลังให้หัวเรือ



๑๑. **รูปร่างที่ถูกต้องของเรือยาว** เรือยาวลำหนึ่ง บางทีมีฝีพาย ๑๐๐ - ๑๒๐ คน นั่งขัดสมาธิเรียงคู่กันไปบนแผนกระดาน ขุนนางชั้นผู้น้อยมีเรือขนาดสั้นกว่า และมีฝีพายน้อยลงเพียง ๑๖ - ๒๐ คน พวกฝีพายจะร้องเพลง หรือออกเสียงให้จังหวะ เพื่อให้พายพร้อมกัน ดูสวยงามมาก เรือแล่นฉิวรวดเร็ว หัวเรือและท้ายเรือสูงมาก รูปร่างเหมือนคอกและหางนาค หรือปลาขนาดใหญ่ชนิดใดชนิดหนึ่ง ใบพายทั้งสองกราบดูคล้ายปีกหรือครีบ ตรงหัวเรือมีฝีพายคนเดียวที่แถวหน้า ชายายกับชายาทั้งสองข้างจำเป็นต้องเหยียดขาข้างหนึ่งออกไปนอกลำเรือ เอาเท้ายื่นไม่ขวางหัวเรือไว้ คนชักหัวเรือฝีพายตนนี้เป็นผู้ให้จังหวะแก่ฝีพายทั้งลำ พายของเขาเบากว่าของผู้อื่น ๆ เล็กน้อย เพราะนั่งอยู่ตรงหัวเรือที่เข็ดสูงชัน ฝีพายจำพายลงทุกครั้งให้จังหวะ ถัดองการให้ไปเร็วขึ้นก็จำสองครั้งนาน ๆ ที่

นายท้ายยืนอยู่ท้ายเรือตลอดเวลา ท้ายเรือเซิดสูงไปมาก หางเสือนั้นเป็นพายขนาดยาวมิได้ขันติดอยู่กับเรือ เขาจะกดพายดึงลงไปให้น้ำแนบกับกราบเรือ ทางขวาบางทางซ้ายบาง นางทาสีทำหน้าที่เป็นฝีพายประจำเรือท่านผู้หญิง



๑๒. **เรือชนิดต่าง ๆ** เรือที่ใช้กันตามธรรมดา มีผู้พายน้อยคน ที่กลางลำมีประทุนจัดแต่ละด้วยไม้ไผ่หรือแก้งไม้อย่างอื่น ไม่ทาสีหรือทาน้ำมันชักเงาแต่อย่างใด ภายในอยู่ใต้ทั้งครอบครัว บางทีประทุนก็มีกันสาดยื่นออกไปข้างหน้า สำหรับเป็นที่อยู่อาศัยของพวกทาส ชาวสยามเป็นอันมากอยู่แต่ในเรือ ในเรือยาวสำหรับพระราชพิธี หรือเรือพระที่นั่งต้น หรือเรือหลวง ตรงกลางลำมีที่นั่งที่เดียว กั้นพื้นที่เกือบเต็มความกว้างของลำเรือ ที่นั่งสำหรับคนเดียวกับสาดราวทูล ถ้าเป็นขุนนางธรรมดาก็มีมธรรมาศคันเดียว ถ้าเป็นขุนนางชั้นผู้ใหญ่ขึ้นไปนอกจากที่นั่งจะสูงขึ้นแล้วยังมีหลังคาเรียกว่ากูป เป็นซุ้มที่นั่งวทิบ เปิดदानหน้าและดานหลัง ทำด้วยไม้ไผ่ จุกและसानทาดวยรักสีดำหรือสีแดง ทั้งภายนอกและภายใน รักสีแดงสำหรับขุนนางฝ่ายขวา รักสีดำสำหรับขุนนางฝ่ายซ้าย ขอบกูปปิดทองดานนอกเป็นแถบกว้าง ๓ - ๔ นิ้วฟุต อ่างกั้นวาทกรรมทาบแถบทอง โดยवादเป็นลวดลายประดับนั้น เป็นเครื่องหมายแสดงยศศักดิ์ของขุนนาง รูปกูปบางอันก็ใช้หุ้มด้วยผ้า แต่ไม่ได้ใช้ในฤดูฝน ถ้าพระเจ้าอยู่หัวเสด็จผ่านไป ขุนนางจะลงจากที่นั่งลงสู่พื้น และหมอบกราบบังคม บรรดาคนในเรือก็หมอบทั้งสิ้น จะเดินทางต่อไปได้ก็ต่อเมื่อพระเจ้าอยู่หัว เสด็จกลับสายตาไปแล้วเท่านั้น

๑๓. **เรือหลวง** หลังคาเครื่องยอดของขบวนเรือหลวงนั้นเปิดทองทั่ว พายก็ปิดทอง หลังคามีสารับและประดับด้วยลวดลายจำหลัก เป็นลายกระจ่างอย่างวิจิตร หลังคาบางหลังมีสันสาดบังแสงแดด เรือหลวงต้นลำที่พระเจ้าอยู่หัวทรงนั้น มีกรรมการหรือเจาพนักงานสี่นายเป็นผู้บังคับฝีพายทั้งลำ อยู่ข้างหน้าสองคน ข้างหลังสองคน นั่งขัดสมาธิ

๑๔. **ความเร็วของเรือยาว** เรือแล่นได้เร็ว แม้จะทวนน้ำ และเมื่อหมู่เรือยาวแล่นไปพร้อม ๆ กันก็หน้าดูมาก

๑๕. **เมื่อคณะอัครราชทูตพิเศษเข้าสู่พระนครทางชลมารค** เขาสารภาพว่าเมื่อคณะอัครราชทูตฝรั่งเศส เคลื่อนสู่ลำแม่น้ำ ความสูงงามของริ้วขบวนแห่แหน ลำน้ำกว้างพอดู แม้จะคดเคี้ยวแต่ก็มีร่องกลางน้ำใหญ่ พูที่เรือจะผ่านได้สะดวก สองฝั่งแม่น้ำมีสวนผลไม้ เขียวชะอุ่มต่อกันไม่ขาดระยะ มีผู้คนเกือบ ๓,๐๐๐ คน ในเรือยาว ๗๐ - ๘๐ ลำ มารวมขบวนแห่ ลอยลำขบวนไปเป็นสองแถว

เสียงกึกก้องแต่ไพเราะด้วยเสียงเห่ เสียงโห่ เสียงกระຈับปี่สีซอ

๑๖. **ความสง่างามแต่โบราณของราชสำนักสยาม** มีผู้ยืนยันว่า ที่กรุงสยามนั้น (แต่ครั้งบ้านเมืองดี) ราชสำนักสง่างามรุ่งเรืองยิ่ง พระราชวงศ์ขุนนางทูลละอองธุลีพระบาทล้วนแต่งกายด้วยเสื่อราคาแพง ประดับอัญมณีแพรวพราว และชาวทาสบริวารติดตาม ๑๐๐ - ๒๐๐ คน ไช้ซางเป็นพู่หนะก็มาก แต่บัดนี้ไม่เป็นเช่นนั้นแลวนับแต่พระราชบิดาของพระเจ้าอยู่หัวองค์ปัจจุบันได้ทรงพิฆาตเจ้านาย ขุนนางชั้นผู้ใหญ่ เสียแทบไม่เหลือ ปัจจุบันมีเจ้านายอยู่ ๓ - ๔ องค์เท่านั้น ที่ได้รับพระบรมราชานุญาตให้ไชยวดยานคานหาม ส่วนชาวยุโรปที่อยู่ในกรุงสยามยังได้รับอนุญาตให้ไช้ได้อยู่

๑๗. **รมกันแดด** ไช้ได้แต่ไม่ทั่วไปในบรรดาไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน อนุญาตให้ชาวยุโรปไช้ได้ทุกคน เป็นรมชั้นเดียว เป็นเครื่องแสดงเกียรติอย่างต่ำ ซึ่งพวกขุนนางส่วนมากไช้กันอยู่ รมที่มีหลายชั้นในก้านเดียวกัน ไช้ได้เฉพาะพระเจ้าอยู่หัวเท่านั้น รมที่เรียกว่า กุลดมีตัวรมชั้นเดียวแต่ติดระบายมีลวดลายรอบ ๒ - ๓ ชั้น เลื่อนกันลงมา เป็นรมที่พระเจ้ากรุงสยามถวายแด่พระสังฆราช หรือพระสังฆนายก รมที่พระราชทานแด่คณะอัครราชทูตพิเศษ ก็เป็นอย่างเดียวกันนี้มีระบายสามชั้น

๑๘. **รมของพระสงฆ์และที่มาของคำว่าตาลปัตร** พระสงฆ์ไช้รมเป็นแผงซึ่งถือติดมือไปไหนมาไหน ทำด้วยใบลานเขียนเป็นรูปกลมและจีบ ปลายจีบร้อยด้วยลวดมามัดไว้ที่ใกล้กาน กานติดเป็นด้ามถือเรียกว่า **ตาลปัตร** นามพระสงฆ์เรียกกันว่า เจากู

๑๙. **ช้างกับเรือ** อนุญาตให้ราษฎรไช้ได้ทั่วไป

๒๐. **พระเจ้ากรุงสยามแสดงพระองค์เมื่อใดและอย่างไร** ตามโบราณราชประเพณีแห่งราชสำนักกำหนดให้ปรากฏ พระองค์ให้ไพร่ฟ้าประชาราษฎร์ เผ่าถวายเป็นมงคลเพียงปีละ ๕ - ๖ วันเท่านั้น และประกอบเป็นพระราชพิธีใหญ่ สมัยก่อนพระเจ้ากรุงสยามเสด็จออกทรงทำพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญทุกปี ต่อมาได้ทรงมอบให้ออกญาชาว พระเจ้าอยู่หัวเสด็จออกในวันพระราชพิธีทางชลมารค เพื่อให้พระแม่คงคาไหลคืบลงสู่ท้องน้ำในยามฤดูกาลเพาะปลูก พระเจ้าอยู่หัวองค์ปัจจุบันเป็นพระองค์แรกที่ทรงเลิกพิธีนี้เสีย

แฟร์นังค์ เมนเดซ ปินโต เล่าว่าในสมัยของเขา พระเจ้ากรุงสยามเคยเสด็จออกวันหนึ่งในปีหนึ่ง โดยประทับบนหลังพระเศวตคชาธาร เสด็จไปบนถนนเก่าสายในพระนคร และพระราชทานข้าวของเป็นอันมากแก่พสกนิกร

บัดนี้เลิกไปแล้ว พระเจ้าอยู่หัวเสด็จออกแสดงพระองค์ต่อพสกนิกร ในพระนครเพียงปีละสองครั้งคือ ตอนต้นเดือนหก และเดือนสิบสอง เพื่อไปถวายนิมิตยภัต ฝ่าใตริ้วจิว และผลหมากรากไม้แด่พระสงฆ์ในวัดสำคัญ ๆ ในวันสำคัญทางศาสนา พระองค์ประทับข้างพระที่นั่งไปสู่อารามต่าง ๆ แล้วเสด็จทางชลมารคไปสู่อารามอีกแห่งหนึ่ง อยู่ห่างจากพระนครไปทางใต้ประมาณ ๒ ลี้

๒๑. **พระเจ้ากรุงสยามไว้พระเกียรติที่เมืองละโว้น้อยกว่าที่อยู่ชยา** ที่เมืองละโว้ พระองค์เสด็จประพาสไปในที่ต่าง ๆ ใต้อย เช่น ลำเสื่อ หรือโพนช้าง เมื่อเสด็จไปพระตำหนักน้อยที่ทะเลชุบศร พร้อมฝ่ายในโดยพระบาท

๒๒. **ขบวนแห่เสด็จ ๕ ของพระเจ้ากรุงสยาม** ขบวนแห่เสด็จ ๕ โดยเสด็จทั้ง ๒๐๐ - ๓๐๐ คน ทั้งเดินเท้าและขี่ม้า ขบวนหน้ามีพลเดินเท้าถือพลอง หรือหลอดไม้ซางสำหรับเป่าเมลิ็ดถั่วนำไปเป็นเหล่า ๆ เพื่อไล่คนให้พ้นทางเสด็จ ๕ โดยเฉพาะเมื่อขบวนพระสนมจะโดยเสด็จผ่านไป และก่อนจะถึงเวลาเสด็จ ๕ ก็มีการประกาศเตือนชาวยุโรปที่เพิ่งเข้ามาสู่เมืองสยามมิให้ตัดหน้างาน ผู้ทำหน้าที่นี้เสด็จ ๕ เรียกว่า **นครบาล** และ **แขวง** นครบาลรักษาตมมารคทางเมืองชวา แขวงรักษาทางเมืองชวาย แขวงเป็นตำแหน่งเจ้ากรม **พระตำรวจ** มีเจ้าพนักงานตำรวจ ๑ นายในเหล่า **อาสาเขมร** และ **ลาว** ขี่มาแข่งสองข้างทาง ห่างจากราชพาหนะ ๕๐ - ๖๐ ก้าว เหล่าข้าราชการบริพารนำเสด็จ ๕ ถึงจุดหมายปลายทางก่อนหรือบางครั้งก็เดินตามเสด็จโดยพนมมือแคะอกไปตลอดทาง บางที่ขี่ม้า บางที่ขี่ช้างตามเสด็จ ๕ ไป เมื่อพระเจ้าอยู่หัวหยุดราชพาหนะ เหล่าเดินเท้าจะทรุดลงหมอบกราบและศอกจรดดิน ส่วนเหล่ามา และเหล่าช้าง จะหมอบกราบอยู่บนหลังสัตว์พาหนะที่ขี่อยู่ เจ้าพนักงานที่เรียกว่า **ชาวหมู่** เดินเท้าตามเสด็จ ๕ เป็นเหล่ามหาดเล็กเด็กชา บางคนก็เชิญพระแสงศาสตราวุธ บางคนก็เชิญหีบพระศรี

๒๓. **การเคารพต่อองค์พระมหากษัตริย์อย่างแปลก ๆ**

บทที่หก การแสดงการเล่นอย่างอื่นของชาวสยาม

๑. **วิธีจับช้างเถื่อน** สถานที่จัดให้ช้างอยู่เพื่อเลือกจับคล้ายสนามเพลาะขนาดกว้างและยาวพอใช้ ใช้ในการพุนดินเป็นผนังขึ้นมา เกือบจะตรงเป็นทางดิ่งทุกด้าน บนเนินดินเป็นที่นั่งชมของคนดู ที่ตรงกลางวงล้อมเนินดินปักเสาไม้รายรอบสองแถวสูง ๑๐ ฟุต ลงในดิน เสามีขนาดใหญ่พอที่จะทานกำลังช้างต้นได้ และห่างกันพอที่คนจะลอดช่องเสาได้สะดวก ระหว่างเสาเพนียดสองชั้นนี้ ช้างเป็นที่ช้างพังเชื่อง ซึ่งเขาส่งเขาไปในป่าเพื่อล่อช้างพลายเถื่อนมา หมอช้างที่ขี่ไปนั้น ใช้ใบไม้บังไพรกำบังตนเพื่อกันมิให้ช้างเถื่อนในป่าหวาดตื่น เมื่อช้างพลายเขาไปในฉนวนแล้ว ประตูที่มันไขวงเปิดผลึกผานเขาไปก็กลับปิดลง ส่วนประตูคานหนาทางที่ช้างเถื่อนออกไปได้ เขาก็ปิดกันให้แน่นหนา คนที่แฝงอยู่ตามรอบนอกริมเสาเพนียดโดยช้างเถื่อนเขาไม่ถึงตัวก็จะเขาของเสากลมล้อม

กันทุกด้านเพื่อล่อควนมัดช้างให้ไล่ เมื่อช้างไล่ คนก็หนีล่อหลอบออกมานอกเสาเพนียด คนอื่น ๆ ก็เอาเชือกบาศกเหวี่ยงทอดไปอย่างชำนาญ คลองดินหลังช้างต้นใดต้นหนึ่งไว้ ดึงปลายเชือกบาศกรัดขอตินช้างไว้ เชือกบาศกนี้เป็นเชือกเส้นใหญ่ผูกเป็นบ่วงเชือกกระทบ เมื่อเชือกบาศกรัดขอตินช้างแล้วก็ปล่อยผอนเชือกไป เมื่อช้างเถื่อนคืนสู่สภาพปกติ เขาก็ไขถึงตักน้ำเย็นรดตัวมันให้ชุ่มเย็น จัดการผูกปลายเชือกบาศกเข้ากับเสาเพนียด แล้วนำช้างพลายที่ฝึกไว้ดีแล้วเดินถอยหลังเขาไปในช่องฉนวน ผู้กลมค้อมันกับคอช้างเถื่อน ปลดเชือกบาศกออกจากเสาเพนียดแล้วไขช้างต่ออีกสองเชือกเขามาช่วยผนึกกำลัง สองเชือกเข้าขานบข้าง เชือกที่สามเข้ารูด้านหลัง ชะโลงช้างเถื่อนไปสู่อะไรก็กล ๆ กันนั้น ผู้กลมมันไว้และผู้กลมผนึกกับเสาปะโคมใหญ่ ผู้ที่อยู่เพียง ๒๔ ชั่วโมง ระหว่างนี้จะนำช้างต่อมาอยู่เป็นเพื่อน และปลอบใจ ๒ - ๓ เทียว จากนั้นนำมันไปยังโรงที่จัดไว้ให้อยู่ ๘ วันก็จะเชื่อง

๒. **ชาวสยามคิดเห็นช้างเป็นอย่างไร**

๓. **ชาวสยามลาขางสารเชือกที่พระเจ้ากรุงสยามพระราชทานส่งไปเมืองฝรั่งเศส**

๔. **ช้างเป็นสัตว์น่ากลัวอันตรายมาก**

&n